

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 12, Nummer 4 / Tammoez 5759 - Juli 1999

OPLAGE 325 EXEMPLAREN - ABONNEMENT f 12,- - POSTGIRO 259272 - BANKREKENING 95.24.27.737

HONDERD JAAR ZWOLSE SYNAGOGUE

Op 21 juli 1899 werd de synagoge van Zwolle officieel ingewijd. Nu, in juli 1999, bestaat de synagoge honderd jaar. Diverse activiteiten die dit jaar in de synagoge plaatshadden, stonden in het teken van dit eeuwfeest. Op 21 maart organiseerde de Joodse Gemeente een feestelijke avond die werd opgeluisterd door een concert van de Zwitserse Kletzmerband Kol Simcha. Die avond werd aan 26 genodigden die zich de afgelopen jaren verdienstelijk gemaakt hebben voor de synagoge, een gouden herdenkingspenning uitgereikt. De zilveren versie van die herdenkingspenning is voor een breder publiek verkrijgbaar, waarbij de opbrengst voor het onderhoud van de synagoge is.

Op zondag 13 juni hield de Stichting Judaica het tiende synagogepad in de "eigen" Zwolse synagoge. Rabbijn J.S. Jacobs sprak daarbij de eerste Samuel-Hirschlezing uit. Hij liet zijn gehoor van ruim honderd leergierige belangstellenden zien hoe het oeroude jodendom vandaag de dag antwoord geeft op hypermoderne vragen. 's Middags was er een druk bezocht programma van workshops, rondleidingen, videopresentaties en stadswandelingen.

Ook deze aflevering van het Judaica-bulletin staat in het teken van de honderdjarige en is geheel gevuld met artikelen die een inzicht geven in het karakter en de historie van het gebouw. Het zijn artikelen van heel verschillende aard en leeftijd. De oorspronkelijke spelling is zoveel mogelijk gehandhaafd, hoewel er bij het overnemen wel eens een foutje in kan zijn geslopen. Aan de tekst van de artikelen is niets gewijzigd. Daardoor zijn er enkele doublures ontstaan, maar hopelijk zijn

deze niet al te hinderlijk. U treft in dit bulletin aan:

- INWIJDING DER NIEUWE SYNAGOGUE [in 1899], overgenomen uit: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 22 juli 1899.
- HISTORISCH OVERZICHT [van de totstandkoming van de synagoge], door A. Frank, overgenomen uit: *Officiële feestgids, uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Synagoge der Nederl. Israëlietische Gemeente te Zwolle*, 1924.
- DE SYNAGOGUE VAN ZWOLLE, EEN HISTORISCH MONUMENT MET EEN AANGEPAST GEBRUIK, Peter van 't Riet, overgenomen uit: *Zwols Historisch Tijdschrift*, jrg. 7, nr. 3, 1990.
- MONUMENT ONTHULD IN MUUR ZWOLSE SYNAGOGUE, overgenomen uit: *Regio IJsselmond*, 24 april 1985.

Toelichting: Dit artikel is overgenomen uit de PROVINCIALE OVERIJSSSELSCHE EN ZWOLSCHE COURANT - 22 JULI 1899. Het bevat een journalistiek verslag rondom de inwijdingsplechtigheid op 21 juli 1899. Aansluitend volgen enkele aanvullende berichtjes uit diezelfde krant van enkele dagen daarna.

INWIJDING DER NIEUWE SYNAGOGE

In de Waterstraat bevond zich tot dusver de Synagoge der Israelietische gemeente, tot wier voorplein men toegang erlangt èn uit de Waterstraat èn van het Broerenkerkhof. Reeds lang bleek het gebouw te klein te zijn voor de gemeente en sinds jaren werd naar een betere gelegenheid omgezien. De keuze viel op een omvangrijk perceel in de Schoutensteeg, uitkomende in de Walstraat, en nadat men er in geslaagd was zich, dank zij de krachtige medewerking van de gemeenteleden, en het aangaan eener leening van f 28000, de noodige middelen te verschaffen, werd tot den bouw der nieuwe Synagoge besloten.

Leden van de bouwcommissie waren de hh. Is. Cohen, H.L. Gosschalk, M. Oppenheimer en H.J. Gosschalk. Commissie van bijstand de hh. Iz. van Wijhe, A. Salomons, K. Letter, M. Oppenheimer en Iz. Marcus.

Een korte herinnering aan de oude Synagoge - waar heden morgen nog een dienst werd gehouden - ga hier aan vooraf. 't Is ontleend aan de "Historische Wandelingen" van onzen hooggeachten stadgenoot W.A. Elberts.

"Sedert 1747, toen de Magistraat van Zwolle bij besluit van 14 April, den Israelieten vergunde openbaren godsdienst te oefenen, diende het huis, waarin vroeger de oude munt geweest was, hun tot Synagoge. Tien jaar later verzochten zij een "gevoeglijker plaats" voor de stichting van een eigen gebouw. Aan dit verzoek werd voldaan 11 Mei 1757; de Magistraat wees hun de "huizen van Schildershuizen, staande in den Broeren" aan met al hun lusten en lasten. Blijmoedig togen de Israelieten aan het werk en ofschoon ze aanvankelijk met groote financieele bezwaren te kampen hadden, mocht de gemeente zich toch met den nazomer van 1758 in het bezit van een eigen kerkgebouw verheugen, 't welk den 6 September van dat jaar plechtig ingewijd werd. Honderd jaar later vierde men het eeuwfeest dier stichting, bij welke gelegenheid de toenmalige rabbijn, dr. J. Fränkel, de feestrede hield, afgewisseld door muziek en aangehoord door tal van belangstellenden, ook van andere gezindten. In 1860 is de Synagoge gerestaureerd en met gas verlicht. Boven den ingang in de Waterstraat lezen we nu de woorden van den psalmist: "Doe mij de poorten der gerechtigheid open; ik zal den Heer loven" (Psalm 118 : 19)."

Het nieuwe gebouw in de Schoutensteeg heeft een flink front. Een groot raam met moorsche stijlmotieven verheft zich boven den hoofdingang, terwijl twee zijgangen leiden naar de zoogenaamde vrouwenkerk boven. Het schild van David - de beide driehoeken - is aangebracht boven de deur, op den geveltop en boven den steen in den gevel, waar men in Hebreuwsche karakters de woorden leest van Jes. 56 vers 7: "Dit huis kan een huis des gebeds genoemd worden voor alle volken".

De Synagoge is 25 Meter lang en 13 á 14 Meter breed, terwijl de zijmuren 10 Meter hoog zijn en het dak tot 15 Meter stijgt. In het midden van het gebouw bevindt zich de eikenhouten Bima, waarop de heilige Wetsrollen worden gebracht, om te worden voorgelezen. Tegenover den ingang is de plaats der Heilige Arke. Marmeren trappen voeren derwaarts. De deuren zijn van eikenhout en de Voorhang is een prachtig stuk borduurwerk. De koorsluiting is mooi; 't licht valt boven op de Arke.

Heden middag te half drie nam de plechtige inwijding een aanvang. De genoodigden werden ontvangen door de feestcommissie, de hh. M.de Beer, Iz. Marcus, M. Markens, J. van Son, L. Anholt, A. Hompes, M. Troostwijk, A. Letter en M. Stibbe.

Te half drie trad de heer dr. T. Lewenstein, opperrabbijn van het ressort Den Haag a.i. voor Overijssel, plechtig het gebouw binnen, gevolgd door de leden van het Kerkbestuur, de hh. A.J. Jacobs, voorzitter, K. Letter, vice-voorzitter, L. van Embden, thesaurier (Parnassijns), Iz. Cohen, M. Frank, H.L. Gosschalk, H.J. Gosschalk, M. Oppenheimer, Iz. Themans Jz. en A. Frank, secre-

taris, met den heer I. Frank, opper-voorzanger en den heer Vleeschhouwer uit Deventer.

Het Koor, onder directie van den heer Anholt, hief als welkom aan: "Hoe schoon zijn uwe tenten, o Jacob, uwe woningen, Israel".

Daarop hield de voorzitter van het kerkbestuur, de heer A. Jacobs, een toespraak. Hij gaf een beknopt historisch overzicht van de vestiging der Israëlieten alhier tot op dezen dag, waarna hij met een woord van het hart tot het hart eindigde. Allen die hadden bijgedragen tot de verkrijging van dit schoone gebouw betuigde hij dank. Aan hh. opperrabbijns Lewenstein en Wagenaar bracht hij dank voor hun tegenwoordigheid, welken dank hij tot de leden van het Provinciaal en Stedelijk Bestuur uitstrekke, die deze plechtigheid bijwoonden, en tot allen die van hun belangstelling deden blijken.

Aan de architecten, de hh. Gosschalk te Brussel en Koch alhier en den aannemer, den heer L. Meijer jr., bracht hij hulde voor hun werk.

Nadat het Koor psalm 24 vers 1 - 6 had gezongen, plaatsten zich de dragers der Heilige Wetsrollen in het voorportaal, waarvan de deuren geopend waren, en droegen ze onder voortdurend gezang van het Koor de Synagoge binnen naar de Bima, waar zij door den Voorzanger, die zich op de Bima geplaatst had, werden overgenomen.

Daarna werden met de Wetsrollen, die met de Heilige sieraden waren getooid, zeven omgangen gehouden rondom de Bima, steeds onder psalmgezing van Voorzanger en Koor.

Na den zevenden omgang plaatsten zich de dragers van de Wetsrollen weder op de Bima en hief de Voorzanger aan: "Men love den naam des Eeuwigen, want alleen Zijn naam is hoog verheven", waarop het Koor inviel: "Zijne Majesteit is over aarde en hemel, Hij heeft het aanzien Zijns volks verhoogd; een lofgezing voor al Zijne vromen, voor Israëls zonen, het volk dat Hem nabij is; Hallelujah!".

De Wetsrollen werden nu naar de H. Arke overgebracht. Bij het wegtrekken van den Voorhang en het openen der deuren hief het Koor wederom een toepasselijk gezang aan.

Daarop nam, dr. Lewenstein plaats voor de Arke en sprak de inwijdingsrede uit.

"De hand des Eeuwigen verleent kracht", was de aanhef zijner rede. Daarna de oprichting van het schoone gebouw met dank vermeldende wees hij er op dat God geen behoefte heeft aan een tempel te zijner eer gemaakt. Waaraan ontleent dan het Joodsche Bedehuis zijn kracht? Aan het feit dat de Eeuwige er wordt aanschouwd. Dat men er de Arke vindt, dat de wetsrollen er zijn die getuigenis bevatten van het verbond. Men moet

daar verschijnen, rein van harte, rein van handelingen. De geest der liefde moet zich daar geheel openbaren.

Slechts korte grepen kunnen wij uit de met vuur en kracht uitgesproken rede doen.

Daarna klonk weder het koor.

Met een gebed voor de Overheid bij geopende Arke, eerst door den Opperrabbijn, daarna door het Koor, werd de Plechtigheid besloten. Wij laten hieronder de woorden volgen:

"Hij, die hulp verleent aan Koningen en heerschappij aan Vorsten; Wiens Koningschap is een Koningschap van alle eeuwigheid; Hij, die Zijn dienaar David heeft bevrijd van het vernietigende zwaard; Die in de zee een weg, in onstuimige wateren een pad heeft gebaand, - Hij zegene en behoeft, bescherm en steune, verheffe en make machtig onze Gebiedster H.M. Koningin Wilhelmina en de Koningin-Moeder, alsmede het geheele Koninklijke Huis, verheven zij Hun luister!

"De Koning aller Koningen schenke haar in Zijne barmhartigheid leven, behoeft Haar en beware Haar voor allen nood, kommer en tegenwoord; Hij onderwerpe natiën aan Hare voeten, doe Hare vijanden voor Haar vallen, en waarheen Zij zich ook keere, moge Zij voorspoedig zijn!

Synagoge na de restauratie in de jaren tachtig

"De Koning aller Koningen in Zijne barmhertigheid legge in Haar hart en in dat van al Hare raadslieden en waardigheidsbekleeders een neiging tot goedgunstigheid, om ons en geheel Israel wel te doen. Dat in Hare en onze dagen Juda worde geholpen en Israel veilig wone en dat de Verlosser kome voor Zion; zoo zij het welgevallig.

"Laat ons hierop zeggen: Amen"

Heden avond te 7 uur is er dienst, terwijl bij den dienst, morgen, Zaterdag ochtend, te half acht te houden, de heer L. Wagenaar, opperrabbijn in Gelderland, als feestredenaar optreedt.

Morgen te 2 uur is er receptie in de Buitensociëteit, waar de aanbidding plaats heeft van een huldeblijk aan hh. Parnassijns der Nederl. Israelitische hoofdsynagoge namens de gemeente, door den heer M. de Beer. Een groot kinderfeest zal den avond besluiten.

Met een kunstavond, Zondag te 8 uur in de Buitensociëteit te openen, worden de feestelijkheden besloten.

PROVINCIALE OVERIJSSSELSCHEN EN ZWOLSCHE COURANT - 24 JULI 1899

Over de feestelijkheden ter gelegenheid van de inwijding der nieuwe Synagoge alhier kunnen wij nog het volgende mededelen:

Zaterdag middag werd, zooals wij reeds met een enkel woord vermeldden, een oorkonde aan de hh. Parnassijns aangeboden. Aan 't hoofd van die oorkonde was een fraaie afbeelding van het kerkgebouw aangebracht, daaronder de volgende woorden, sierlijk gecalligrapheerd:

"Huldebetuiging aan de heeren A. Jacobs, L. v. Embden en K. Letter, Parnassijns der Nederl.-Israel. Hoofdsynagoge alhier, namens de gemeenteleden ter gelegenheid der inwijding van dit Bedehuis, als bewijs van waardeering voor hunne veeljarige toewijding aan de belangen dezer gemeente, ter dankbare nagedachtenis.

"Zwolle, 21 Juli 1899.

"De Feestcommissie,"

(volgen de namen).

Aan den voet prijkt een silhouet met een gezicht op Zwolle. Het geheel is omgeven door een mooien rand, waarin eenige wapens en de volgende woorden: "Begraafplaats Watersteeg" en "Gebouw Voorstraat".

Het werd aangeboden door den heer M. de Beer, die in zijn toespraak herdacht al hetgeen de

genoemde heeren voor de Israelitische gemeente gedurende hun circa 25jarig bestuur hadden tot stand gebracht.

De heer Jacobs bedankte de feestcommissie voor het huldeblijk en voor al haar bemoeiingen, voorts de bouwcommissie, de commissie van bijstand voor den bouw, de damesvereniging voor kerksieraden, het koor en allen die bijgedragen hadden tot de oprichting van het nieuwe gebouw en tot de voorbereiding der feesten.

Voorts werd nog het woord gevoerd door den heer L. van Embden, die nog eens speciaal hulde bracht aan den heer Jacobs, en door den heer I. Frank.

Zaterdag avond werd het kinderfeest gegeven. Ongeveer 200 kinderen werden onthaald en aangenaam bezig gehouden door professor Lion, die o.a. verklaarde dat zijn "collega Snellen" te Utrecht van hem zeide dat hij een dubbel stel hersenen bezat. Een tombola zonder nieten bracht veel tot het welslagen bij. Een kinderbal besloot het feest. 't Was over bedtijd toen de kleinen huiswaarts keerden.

Het feest werd gisteren avond in de groote zaal van de Buitensociëteit voortgezet. Thans was de beurt aan de volwassenen. Met het oog op de muziek in den tuin kon het programma niet geregeld gevolgd worden, maar dat deed geen afbreuk aan de feestelijke stemming.

De heer en mevr. Poolman hielden verscheiden aardige voordrachten, de heer Schmier gaf menig goed gezongen lied ten beste. Mevr. Van Son, mej. G. Frank en mevr. Poolman ontvingen elk een bouquet, 't welk haar met een toepasselijk woord door den heer Iz. Marcus overhandigd.

De heer L. Anholt, dir. van het koor, werd namens het kerkbestuur een fraai gouden remontoir met inscriptie overhandigd door den heer J. van Son, die daarbij wees op de niet genoeg te waardeeren belangloze diensten die genoemde heer had verleend.

De heer A. de Lange bood den bekwamen en ijverigen directeur namens het koor een gouden ketting daarbij aan.

Het feest werd besloten met een bal, dat tot in den morgen voortduurde.

Van het begin tot het eind der feestviering heerschte er een uitnemende stemming onder alle deelnemenden. Geen wanklank werd gehoord en allen zullen zonder twijfel een aangename herinnering aan die dagen bewaren.

Toelichting: Het volgende artikel bevat een historische schets van de eerste 25 jaar van het bestaan van de Zwolse synagoge. Het is overgenomen uit OFFICIËLE FEESTGIDS, UITGEGEVEN TER GELEGENHEID VAN HET 25-JARIG BESTAAN VAN DE SYNAGOGUE DER NEDERL. ISRAËLIETISCHE GEMEENTE TE ZWOLLE, 1924. De auteur is de heer A. Frank, de toenmalige secretaris van de Joodse Gemeente van Zwolle.

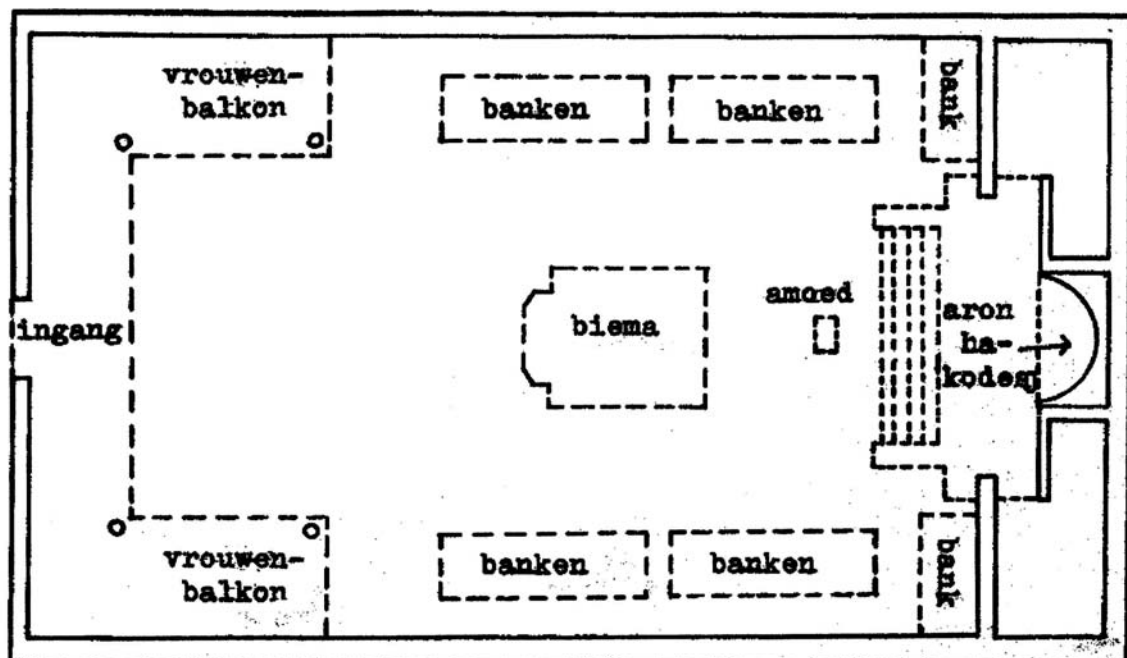
HISTORISCH OVERZICHT

Het is mij een dubbel genoegen aan het verzoek door de Feestcommissie tot mij gericht, te kunnen voldoen - wyl ik door Gods hulp ook bij de inwijding der Synagoge mijn tegenwoordige functie heb mogen bekleeden - om het volgend beknopt Overzicht als bijdrage voor dezen gids te verleen.

In de vergadering van 31 Januari 1892 besloot de Grootte Kerkeraad der Nederlandsch Israëlitische Hoofd-Synagoge alhier tot den aankoop van 5 perceelen:

1°. Een kapitaal heerenhuis met erf en tuin, met een daarnaast gelegen huis en erf, gelegen aan de Schoutensteeg, tegenover de Nieuwe Markt; 2°. een huis en erf, gelegen naast het vorige; 3°. een stal en erf, gelegen aan de Walstraat; 4°. een huis en erf, gelegen aan de Walstraat; 5°. een stal en erf, gelegen aan de Walstraat. In de vergadering van 21 Februari d.a.v. werd door den Voorzitter

gerapporteerd, dat de perceelen van Mr. P.J.G. van Diggelen het eigendom der gemeente zijn geworden voor de koopsom van f 9390. Genoemde perceelen zijn daarna onafgebroken verhuurd tot aan den bouw. In de raadsvergadering van 25 Januari 1898 rapporteerde de Voorzitter den uitslag der op diezelfde dag gehouden aanbesteding voor den bouw eener nieuwe Synagoge, met bijbehorend gebouw, waaruit blijkt, dat 17 biljetten zijn binnengekomen. Den laagsten inschrijver, L. Meijer Jr., is het werk à f 25920 gegund. Architect was de heer F.C. Koch. Het project van den voorgevel werd de Gemeente gratis aangeboden

Plattegrond van de Zwolse synagoge (na restauratie).

door den heer J. Gosschalk, architect te Brussel, geb. te Zwolle. In de vergadering van 23 Maart 1892 werd gerapporteerd van de benoeming eener Commissie tot voorbereiding van den bouw der Synagoge. Deze bestond uit de heeren: Iz. van Wijhe, M. Oppenheimer, A. Letter, A. Salomons en Iz. Markus. Later werd deze nog uitgebreid als feestcommissie met de heeren M. de Beer, M. Markens, J. van Son, L. Anholt, A. Hompes, M.B. Troostwijk en M. Stibbe. Op Vrijdag 19 Mei 1899 is eene oorkonde, bevattende de namen van verschillende categorieën van schenkers, zoomede die van Kerkeraad, Opperrabbijn a.i. en Secretaris, ingemetseld achter den marmeren gedenksteen, tegelijkertijd aangebracht boven de nooddeur ter rechterzijde in de Synagoge. Bij die plechtigheid waren uitgenoodigd de schenkers dier bedragen, de leden van den Kerkeraad, bouw- en feestcommissie. Door de heeren A. Jacobs en A. Frank, voorzitter en secretaris, werd daarbij het woord gevoerd. In de Parnass. vergadering van 30 Mei d.a.v. werd door den Voorzitter gerapporteerd, dat de heer R. van Zuiden zich bereid verklaarde, lijsten van begunstigers en schenkers ten bate der nieuwe Synagoge, die nog steeds in de Neven-Synagoge voorhangen, gratis te vervaardigen. Aan den vooravond der Inwijding had in de vergaderzaal der Gemeente een feestelijke bijeenkomst plaats, waarin op plechtige wijze de in ontvangstneming der verschillende cadeaux door den Voorzitter geschiedde. De geschenken bestonden in hoofdzaak uit: Een zeer kunstig geschreven H. Wetsrol met bijbehorenden mantel en zilveren handwijzer, geschenk van mevr. Wed. I.L. van Esso, geb. Overweg. Een hoogst kostbaar en kunstvol bewerkt Voorhangsel van de heeren Gebr. H. Gosschalk te Londen en E. Gosschalk te Hull. Een stel fraaie siertorens, geschenk van den heer L. Letter te Manchester. Een in prachtband gebonden Gebedenboek voor den Voorzanger, door mevrouw H. de Jong, geb. Polak, en eenige andere dames. Een klok boven de balustrade der damesgaanderij, geschenk van den heer A. Cohen te Rotterdam. Van de dames-vereeniging "Hadrath Kodes" 14 wit zijden Thora-mantels, een tapijt voor de H. Arke met kleedjes, loopers door de Synagoge en aanverwante zaken, bekleeding van het inwendige der H. Arke, vergrooting van bestaande voorhangsels.

Den volgenden dag: Vrijdag, 14 Menachem 5659, 21 Juli 1899, 's namiddags te 2½ uur, had de plechtige Inwijding der Synagoge plaats. Behalve de Opperrabbijn a.i., de WelEerw. Z.G. heer Dr. T. Lewenstein van 's Hage, die de Inwijdingsrede hield, werd de plechtigheid bijgewoond door den WelEerw. Z.G. heer L. Wagenaar, Opperrab-

bijn te Arnhem die tal van jaren als Opperrabbijn a.i. over Overijssel had gefungeerd. In de Parnassijnsche Bank hadden plaats genomen: het college van Parnassijns, de heeren A. Jacobs, K. Letter en L. van Embden met den heer D.J. Spanjaard uit Borne, lid der Centrale Commissie van Overijssel. De banken aan weerszijden der H. Arke werden bezet door de 6 Kerkeraadsliden, de heeren I. Cohen, M. Frank, H. Gosschalk, H.J. Gosschalk, M. Oppenheimer en I. Themans, Jzn. Deputaties uit de colleges van Gedeputeerde Staten van Overijssel, Burgemeester en Wethouders van Zwolle en verdere genoodigden waren gezeten op stoelen, aangebracht tusschen Parnassijnsche Bank en Voorz. lezenaar en verder vóór alle 1e rijen zitplaatsen, daar vele vreemdelingen den dienst bijwoonden. Een koor van Zwolsche Gemeenteliden, onder leiding van den heer L. Anholt, zong meesterlijk de verschillende psalmen van het feestprogramma. De Oppervoorzanger, wijlen de heer I. Frank, die eenigszins ongesteld was, werd op waardige wijze bijgestaan door diens neef, den Eerw. heer H. Vleeschhouwer, toen Voorzanger te Deventer. De Vrijdagavond- en Sabbathmorgendienst werd eveneens door dat flinke koor opgeluisterd, terwijl bij dien ochtenddienst door den WelEerw. heer L. Wagenaar een prachtige predikatie werd gehouden. Na afloop van den middagdienst werd een zeer druk bezochte receptie gehouden in de Buitensocieteit, waar ook den volgenden Zondag, voor groot en klein, volle festiviteiten plaats vonden.

In de buitengewone Vergadering van het Synagogaal Ressort Overijssel op Zondag 30 Maart 1902, werd tot Opperrabbijn van genoemd Ressort met algemene stemmen gekozen: de WelEerw. heer S.J.S. Hirsch, van Amsterdam. Diens plechtige installatie vond plaats op Zondag 8 Tammoez 5662, 13 Juli 1902, in de nieuwe Synagoge. Z.W.Ew. werd bevestigd door den WelEerw. heer A. van Loon, van 's Hage, die toen als Opperrabbijn a. i. fungeerde. Hetzelfde koor, dat bij de inwijding z'n dienst had verleend, zong de verschillende nummers van het Feestprogramma op onberispelijke wijze. Een keurschare van deelnemenden, zoowel afgevaardigden uit Overijsselse gemeenten, als familie en vereerders van den nieuwen Opperrabbijn, uit Amsterdam, vulden de Synagoge. Wij denken gaarne terug aan die plechtige stonde, inzonderheid aan de gloedvolle installierede van onzen alom beminden Opperrabbijn, die, nadat ons Ressort meer dan 20 jaar van een definitieven Opperrabbijn verstoken was, zijn zeer rijk en op zoo meesterlijke en tevens hartelijke wijze, aanving. In de Kerkeraadsvorga-

dering van 26 Maart 1912 werd besloten, bij de a.s. restauratie der Synagoge, overeenkomstig den wensch van den Opperrabbijn, een hekwerk voor de vrouwengaanderijen aan te brengen. Op Dinsdag 10 September 1912 werd de Synagoge, die nog steeds in de grondverf was geweest, na geheel geverfd en gerestaureerd te zijn, in een plechtigen dienst weer in gebruik genomen. In den loop van het jaar 1920 kon nog vóór de H. Feestdagen de installatie der electrische verlichting plaats vinden. Wij willen hier tevens in herinnering brengen den Eerw. heer I. Frank z.g., die sedert 1884 tot aller tevredenheid als Oppervoorzanger fungeerde en wiens nagedachtenis nog steeds door elk wordt hooggehouden, wegens hoogen leeftijd eervol ontslag had verkregen en in 't jaar 1917 is overleden. In deze vacature is voorzien in de Kerkeraadsvergadering van 6 December 1917 door de benoeming van den Eerw. heer L. Boas, voorheen te Goch (Duitschland), die reeds nu getoond heeft een waardig opvolger te zijn van wijlen den heer I. Frank.

Alvorens dit kort historisch overzicht af te sluiten, verdient vermeld te worden, dat vooral in het belang eener centrale verwarming van alle gemeentegebouwen, reeds verschillende perceelen in de onmiddellijke nabijheid der Synagoge, door den tegenwoordigen Kerkeraad zijn aangekocht, teneinde in de toekomst een daarbij passend complex, waarin alle inrichtingen der Gemeente en tevens een waardig verblijf voor ouden van dagen, bijeen te brengen. De Kerkeraad bestaat thans uit de heeren: Arthur Troostwijk, Ed. Danneboom, D. Hompes, H. de Jong, J.D. Slager, B.E. Stibbe, Em. Anholt Ezn., S.I. Bilderbeek, I. Letter. T e n slotte mag niet onvermeld blijven het vorstelijk geschenk, dit jaar der Gemeente geoffreerd door de dames Letter en de heeren I. Letter en L. Letter, ter eere van de nagedachtenis van hun vader en broeder, wijlen den heer A. Letter, in leven Voorzitter dezer Gemeente, n.l. een buitengewoon fraai voorhangsel voor de heilige Arke. Er zijn in den loop der jaren nog talrijke geschenken, zoo wel door de Damesvereniging "Hadrath Kodes" als door verschillende families, bij diverse gelegenheden aangeboden. Dit kort bestek laat echter niet toe, ze afzonderlijk te vermelden.

Gedurende dit afgeloopen tijdperk van 25 jaar fungeerden als Dagelijksch Bestuur der Gemeente de heeren:

In	1899 :	A. Jacobs, K. Letter, L. van Embden.
Vanaf	1901 :	K. Letter, H. Gosschalk, L. van Embden.
	„ 1904 :	K. Letter, H. Gosschalk, H. Hijman.
	„ 1908 :	H. Gosschalk, I.H. Jacobs, H. Hijman.
	„ 1912 :	I.H. Jacobs, A. Letter, M. Heimans.
	„ 1917 :	A. Letter, J.M. Frank, D. Hompes.
	„ 1919 :	A. Letter, Arthur Troostwijk, D. Hompes.
	„ 1921 :	Arthur Troostwijk, Ed. Danneboom, D. Hompes.

De Secretaris der Ned. Israëlitische Hoofd-synagoge, A. FRANK.

ZWOLLE, Menachem 5684 / Augustus 1924.

Naschrift van de redactie

In de linker kolom op deze pagina omstreeks de achtste regel van boven schrijft de heer Frank over het aanbrengen van een hekwerk op het vrouwenbalkon overeenkomstig de wens van de opperrabbijn. Deze passage is nogal duister en wel om twee redenen. 1) Het vrouwenbalkon is natuurlijk vanaf de bouw door een hekwerk omgeven geweest. Alleen al de Tora schrijft een dergelijk hekwerk voor. 2) Op de bouwtekening in dwarsdoorsnede (zie de afbeelding op pagina 5) is duidelijk een verhoogd hekwerk op het vrouwenbalkon te zien. De uitspraak van de heer Frank kan op twee manieren verklaard worden. a) Het is mogelijk dat bij de oorspronkelijke bouw de bovenbouw van het hekwerk achterwege werd gelaten. Dit is niet ondenkbaar, daar ook de beschildering niet verder is gekomen dan de grondverf (zie Franks opmerking enkele regels onder die over het hekwerk). Deze getraliede bovenbouw is dan later volgens de wens van opperrabbijn Hirsch alsnog aangebracht. b) Een andere mogelijkheid is dat het hekwerk wel overeenkomstig de oorspronkelijke bouwtekening bij de bouw is aangebracht, maar dat Hirsch het hek te laag vond. Er is dan een getraliede strook van ca. 20 cm hoogte bij gemaakt, tussen de blinde onderkant en de getraliede bovenkant. Zo althans ziet het hekwerk er nu uit, dit in tegenstelling tot het hekwerk op de bouwtekening waarbij deze tussenstrook niet te zien is. Indien een van de lezers de ware toedracht kan onthullen, willen wij dit graag vernemen.

Toelichting: Dit artikel bevat een beknopt overzicht van historische en bouwkundige aspecten van de Zwolse synagoge. Het werd eerder gepubliceerd in het ZWOLSE HISTORISCH TIJDSCHRIFT, JRG. 7, NR. 3, 1990, uitgave van de Zwolse Historische Vereniging.

DE SYNAGOGES VAN ZWOLLE, EEN HISTORISCH MONUMENT MET EEN AANGEPAST GEBRUIK

door Peter van 't Riet

In Zwolle staat aan de tegenwoordige Samuel Hirschstraat (voorheen Schoutenstraat) tegenover de Nieuwe Markt een bijzonder kerkgebouw: de synagoge. Het gebouw is aan het eind van de vorige eeuw gebouwd door en voor de Joodse Gemeente die toen ca. 600 leden telde. Nu, veertig jaar na de Tweede Wereldoorlog, zijn er van die gemeente zo weinigen overgebleven dat zij niet langer in staat zijn het gebouw te behouden en te beheren. In 1983 verkeerde de synagoge in zeer slechte staat, maar inmiddels is zij geheel gerestaureerd en weer in gebruik genomen. In dit artikel zal ik een korte uiteenzetting geven over een aantal historische en bouwkundige aspecten van de Zwolse synagoge alsmede een schets van het verloop van de restauratie die in september 1989 tot voltooiing kwam, en van de wijze waarop het gebouw in de toekomst gebruikt zal gaan worden.

Zwolle en haar joodse gemeenschap

De eerste berichten over de aanwezigheid van Joden in de stad Zwolle stammen uit het begin van de veertiende eeuw. Waarschijnlijk uit Duitsland afkomstig vestigden zij zich in deze contreien als geldschietters en handelaren in allerlei goederen. Maar de niet-joodse bevolking heeft hun in die tijd lang niet altijd een goed hart toegedragen. Een van de oudste berichten over jodenvervolging in ons land is uit Zwolle afkomstig. Op lyrische wijze vertelt de Zwolse burgemeester en kroniekschrijver Albert Snavel, dat in 1349 de Joden in zijn stad zijn vermoord 'uit liefde voor God'.

De geschiedenis van de Joden in Zwolle heeft echter ook heel andere episoden gekend. Vierhonderd jaar later ontmoet de joodse gemeenschap in Zwolle een veel positievere benadeeling. De stad voerde in de achttiende eeuw een voor die tijd zeer liberale politiek ten opzichte van haar joodse inwoners. Vanaf 1721 werden de Joden in Zwolle in de gelegenheid gesteld het zogenaamde kleine burgerrecht te verwerven. Daardoor konden zij ook worden toegelaten tot het koopmansgilde, waarvan zij druk gebruik hebben gemaakt. Tussen 1724 en 1742 behoorde 32% van de nieuwe leden van dit gilde tot de joodse bevolkingsgroep. Vele Joden uit het Duitse achterland maar ook uit Am-

sterdam vestigden zich in die periode in de stad. Aan het einde van de achttiende eeuw was de joodse gemeenschap daardoor toegenomen tot ongeveer 350 zielen.

Reeds in 1722 stond het stadsbestuur toe dat de Joden hun eigen begraafplaats buiten de stad op de Luurderschans in gebruik namen. Hun religieuze bijeenkomsten moesten zij aanvankelijk in particuliere woningen hebben gehouden, want eerst in 1746 huurden zij daarvoor het huis van de heer Markloff in de Bitterstraat tegenover de Rozemarijnstraat. Na onenigheid over de huurprijs kregen de Joden in 1757 toestemming een synagoge te stichten in de zogenaamde 'Juffrou Schilders Huysen staande in den Broeren'. Zij werden daarbij welwillend geholpen door de burgemeesters Voet, Sprankel en Waerman. In dit gebouw, nu de Librije, werd van 1758 tot aan het einde van de negentiende eeuw dienst gehouden. Het gebouw is echter steeds eigendom van de burgerlijke gemeente gebleven.

De bouw van de huidige synagoge

Deze oude synagoge begon aan het einde van de negentiende eeuw sporen van verval te vertonen. Zij werd bovendien te klein om de groeiende joodse gemeente te kunnen bevatten. En door het Zwolse 'hoge water' kwam het gebouw van tijd

tot tijd geïsoleerd te liggen. Toen werd besloten een nieuwe synagoge te bouwen. In 1892 werden vijf percelen aangekocht, gelegen aan de toenmalige Schoutensteeg (tot voorkort Schoutenstraat) tegenover de Nieuwe Markt. De voorbereidingen namen echter nog enkele jaren in beslag. Op 4 november 1897 deed de Zwolse architect F.C. Koch bij B. en W. van Zwolle de aanvraag voor de bouwvergunning van de te bouwen synagoge aan de toenmalige Schoutensteeg. Bij de brief had hij een schetsontwerp gevoegd voor een synagoge met kostershuis. Dit schetsontwerp bevindt zich nog in het stadsarchief van Zwolle en bestaat uit een plattegrond van de begane grond en de eerste verdieping en uit een tekening van de voorgevel en de achterkant van het gebouw. De stadsarchitect werd door B. en W. verzocht dit plan te bestuderen en in zijn antwoord, gedateerd 12 november 1897, bericht deze aan B. en W.: 'Naar mijn mening kan het ingezonden bouwplan worden goedgekeurd en de vergunning tot deze bouw (...) worden verleend'. Vijf dagen later werd de vergunning afgegeven. Daarna volgde op 25 januari 1898 de aanbesteding. De gunning viel ten deel aan de aannemer L. Meyer jr., waarna met de bouw kon worden begonnen. Anderhalf jaar later was het gebouw gereed. Op 21 juli 1899 kon het plechtig worden ingewijd in aanwezigheid van Gedeputeerde Staten van Overijssel en Burgemeester en Wethouders van Zwolle. Door de hele synagoge waren extra stoelen aangebracht, omdat vele niet-joodse Zwollenaren de dienst bijwoonden.

Het ontwerp van de Zwolse synagoge

Het schetsplan van architect F.C. Koch uit 1897 is vrijwel ongewijzigd gehanteerd bij de uiteindelijke totstandkoming van het gebouw. Zoals gebruikelijk bij synagogegebouw in onze streken is het gebouw oost-west georiënteerd. De 'aron ha-kodesj', de heilige ark, d.i. de kast met de Tora-rollen, bevindt zich aan de oostkant van het gebouw. Dit is ook de zijde waarnaar Joden zich richten bij het gebed, zowel thuis als in de synagoge. Het is de richting van Jeruzalem. De ingang van de synagoge bevindt zich aan de tegenoverliggende westzijde. Als we het interieur van het gebouw beschouwen dan zien we dat dit bestaat uit een eenbeukig schip, afgesloten aan de oostzijde door een absidiale ruimte waarin vijf vensters zijn uitgespaard. In deze absidiale ruimte bevindt zich de heilige ark, welke de bijzonderheid heeft dat hij van boven open is, waardoor het daglicht er via de vensters vrij invalt. Voor de ark hangt het voorhangsel, herinnering aan het voorhangsel in de tempel in Jeruzalem. Vanuit de zaal leidt een stati-

ge trap naar het platform voor de ark. Beneden voor deze trap bevindt zich een lessenaar, 'amoed' genaamd, waaraan tijdens de dienst de chazzan, d.i. de voorzanger, staat. Midden in het schip geplaatst bespeurt men vervolgens de fraaie eikenhouten bima, de verhoging waarop tijdens de diensten de lezing uit de Tora-rol plaatsvindt. Tegen de noord- en zuidwanden zijn de banken geplaatst, oorspronkelijk ook langs de westwand. Daarmee heeft de Zwolse synagoge de voor de traditionele synagoge zo karakteristieke indeling gehandhaafd met de banken in een halve 'cirkel' om de bima.

Tegen de westwand bevindt zich verder een balkon. Vanaf dit balkon, de zogenaamde vrouwengalerij, hadden vrouwen de mogelijkheid de diensten bij te wonen. Op die manier konden de mannen zich bij de uitoefening van hun gebedsplicht niet laten afleiden. Het huidige hogere hekwerk langs de gaanderijen werd eerst in 1920 aangebracht overeenkomstig de wens van de toenmalige opperrabbin, de heer S.J.S. Hirsch. Kennelijk was hij van mening dat ook oogcontact tussen de mannen beneden en de vrouwen boven de mannen nog te veel gelegenheid gaf zich van hun dienst der gebeden te laten afleiden.

De synagoge is ca. 25 meter lang en 14 meter breed. De zijmuren zijn ca. 10 meter hoog en het dak stijgt tot 15 meter. De voorgevel wordt, afgezien van de aanbouw van de woning, gedomineerd door het grote dubbele venster met roosvenster, gebouwd in Gotische trant. Daaronder bevindt zich de hoofdingang. Toegang tot de vrouwengalerij verkreeg men tot voor de restauratie slechts via het portiek aan de noordzijde, gebouwd tegen de woning aan, en via de ingang aan de zuidzijde. Ter linkerzijde van de hoofdingang zien we nog een raampartij, waarboven in Hebreeuwse letters het laatste deel van Jes. 56:7 is aangebracht: 'Want mijn huis, een huis van gebed wordt het genoemd voor alle volken'.

De plaats van de Zwolse synagoge in de negentiende-eeuwse architectuur

Bij een nadere beschouwing van het interieur en de voorgevel van het gebouw doet zich al snel de gelijkenis voor met de christelijke kerkelijke bouwkunst. Dit geldt vooral voor de absidiale ruimte waarin de heilige ark, de kast voor de Tora-rollen, is ondergebracht en in zekere zin geldt dit tevens voor het grote venster boven de hoofdingang, dat sterke reminiscenties vertoont met het Gotische

Interieur van de kleine of wintersjoel na de restauratie in de jaren tachtig

kerkraam. Duidelijk is dat de architect sterk werd beïnvloed door het in de negentiende eeuw gangbare eclectisme. Hierbij stond centraal de inspiratie door de verschillende bouwstijlen uit het verleden, welke men tot een nieuw geheel combineerde. Kennis van het werk van de Nederlandse architect P.J.H. Cuypers, wiens werk als representatief voor deze historiserende stijl kan worden beschouwd, moet Koch zeker gehad hebben. Dit wordt bevestigd door het feit dat hij samen met Cuypers heeft gewerkt aan de restauratie van de Consistoriekamer van de Grote Kerk te Zwolle in de jaren 1896-1899, precies de periode waarin ook de synagoge door Koch werd ontworpen. Een voorbeeld van deze eclectische stijl zijn de witte banden, die op de voorgevel afwisseling brengen in het baksteenmuurwerk. Zij vormen een inheems motief dat gangbaar was vanaf de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw. Daarna komt men dit motief weer veel tegen in de negentiende-eeuwse architectuur met burgerlijke of sacrale bestemming.

In de synagogeboekunst van de negentiende eeuw vindt men naast het gebruik van klassicistische motieven veelal een voorkeur voor oriëntaliserende bouwstijlen. De synagoge in Groningen aan de Folkingestraat, gebouwd in de jaren 1905-1906 naar een ontwerp van de Amsterdamse architect Tj. Kuiper en de Groningse architect IJ. van der Veen, is daarvan nog een fraai, zij het laat voorbeeld. In de loop van de negentiende eeuw ging men namelijk deze oosterse bouwstijlen als minder geschikt ervaren voor een synagoge. Men realiseerde zich dat de cultuur der oude Arabieren en Moren eigenlijk in geen relatie stond tot het 'moderne Jodendom'. Het idee kwam op dat men in navolging van het verleden een bouwstijl moest 'hanteren', die meer in overeenstemming zou zijn met het regionaal gangbare. Volgens de auteur Ludwig Klasen, in diens standaard-

werk voor architecten 'Grundriss-Vorbilder von Gebäuden für kirchliche Zwecke' uit 1889, was het een eis voor synagogegebouw dat de voorgevel het kerkelijke karakter aangaf. Zo is het niet verwonderlijk dat men teruggreep op regionale sacrale bouwstijlen. De synagoge van Koch is daar een voorbeeld van.

Het zal na dit alles de lezer duidelijk zijn dat de Zwolse synagoge ondanks haar bescheiden karakter, als een historisch monument kan worden beschouwd. En niet alleen vanuit architectuur-historisch oogpunt. Ook en vooral is de synagoge een monument van het joodse leven zoals dat in de eerste helft van de twintigste eeuw nog volop in Zwolle aanwezig was.

Het verval na de grote vernietiging

De Tweede Wereldoorlog werpt tot de dag van vandaag zijn schaduwen na. Zo ongeschonden als de synagoge - wonderlijk genoeg - door de oorlog en de bezetting is heengekomen, zo beschadigd en gedecimeerd was de joodse gemeente van Zwolle na afloop van de grote vernietiging. Een monumentaal gebouw met een bijna onaangetast interieur stond in 1945 klaar voor een kleine gemeenschap van teruggekeerden. Om het gebouw in de nieuwe omstandigheden te kunnen blijven gebruiken werd het schip van de synagoge verkleind. Achterin werd een wand opgetrokken, waardoor onder de vrouwengalerij een ruimte voor gemeenschapsactiviteiten ontstond. Ook werd er om de stookkosten te drukken een verlaagd plafond aangebracht in de grote synagogezaal die overbleef. Daardoor werden het gewelf en het balkon definitief aan het oog onttrokken. Aldus verbouwd heeft de joodse gemeente veertig jaar lang gedaan wat zij kon om de synagoge in stand te houden. Maar al deze inspanningen konden niet verhelpen dat het verval langzaam maar zeker voortschreed. Aan het eind van de jaren '70 ging de instandhouding van de synagoge de draagkracht van de joodse gemeente te boven. Er werd aan gedacht het gebouw te verkopen. Besprekingen met kandidaat kopers liepen echter op niets uit. In het begin van de jaren '80 ontstond het idee dat het gebouw behouden zou moeten blijven en op verzoek van het bestuur van de Joodse Gemeente werd de synagoge voorlopig op de monumentenlijst geplaatst. De gemeente kende enige subsidie toe voor noodzakelijke herstelwerkzaamheden aan het dak en aan de ramen, maar het was duidelijk dat er veel meer moest gebeuren wilde men het gebouw van de definitieve ondergang redden. In die toestand trof ik de synagoge aan toen ik in september 1983 er mijn eerste bezoek aan bracht.

Een begin van herstel

De sjabbatochtend in september 1983, waarop ik voor het eerst een bezoek bracht aan de Zwolse synagoge, herinner ik mij als de dag van gisteren. Een paar minuten voor negenen, het aanvangstijdstip van de ochtenddienst, wandelde ik in de zonnige binnenstad van Zwolle de Schoutenstraat binnen. Op het bordes voor de synagoge stond een in het zwart geklede heer mij aandachtig op te nemen. Naderbij gekomen stelde ik mij voor in de veronderstelling onmiddellijk naar binnen te zullen gaan teneinde de aanvang van de dienst niet te hoeven missen. Dat pakte echter anders uit.

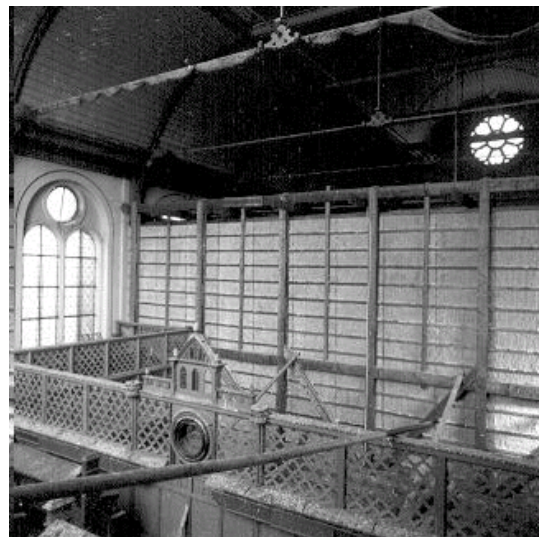
De man in het zwarte pak en met de zwarte hoed op zijn hoofd bleek de heer J. Moëd te zijn, de voorzitter van de Joodse Gemeente Zwolle, en op dat moment was hij de eerste en enige aanwezige. Dit onverwachte begin van mijn kennismaking met de Joodse Gemeente van Zwolle bleek al snel een groot voordeel op te leveren. Aangezien er nog negen volwassen joodse mannen moesten komen voordat de dienst kon beginnen, was er alle gelegenheid een praatje te maken. Ik vernam over de problemen waarmee de Joodse Gemeente te kampen had: het geringe aantal leden, de grote synagoge die in vervallen staat verkeerde, de vergrijzing van het ledenbestand, het gebrek aan financiële middelen. Gaande weg kwamen er meer heren opdagen en na ongeveer een kwartier kon de dienst beginnen: een handjevol voor mij vreemde mannen in een enorme synagoge... en toch voelde ik mij er thuis!

In de dagen en weken daarna begon het gepieker. Het was toch een bijzonder gebouw? Was het niet het enige monument in de Zwolse binnenstad, dat nog aan het Jodendom herinnerde? Het Jodendom was toch al eeuwenlang een wezenlijk bestanddeel van onze cultuur en onze samenleving? Waren er niet honderden joodse Zwollenaren in de kampen omgekomen? En niets zou aan hen herinneren als de synagoge verviel en verdween? Werden er niet overal in het land synagogen gerestaureerd? Was Groningen in die dagen niet het voorbeeld van hoe een synagoge bewaard kon blijven door de inspanningen van een aantal geestdriftige burgers? In Zwolle moest toch iets dergelijks mogelijk zijn?

Een maand later was er weer een dienst. Het was inmiddels herfst en in plaats van de grote synagoge werd nu de bijsynagoge of wintersynagoge gebruikt: een kleine, knusse ruimte met houten stoelen en tafels in plaats van statige banken. Na afloop van de dienst sprak ik weer met de heer Moëd. Elk initiatief om tot restauratie van de synagoge te komen zou hij toejuichen, maar de Joodse Gemeente zelf kon het initiatief niet ne-

men, was hij van mening. Te gedecimeerd om zelf financieel te kunnen bijdragen zouden de Zwolse Joden het gevoel hebben te moeten bedelen om het voortbestaan van hun synagoge. Ik sprak af me te oriënteren in Groningen. Hij wees me op een mogelijke medestander, die ook al eens over restauratie gesproken had: de heer ds. J.G.K. Littooij, gereformeerd predikant voor Kerk en Israël in Zwolle.

Er volgden een paar verwarrende maanden. De architect die de Groningse synagoge gerestaureerd had, bracht op mijn verzoek een bezoek aan de Zwolse synagoge. Het contact met Littooij verliep gunstig. Moëd nodigde een joodse architect uit Amsterdam uit om de synagoge te bekijken. De gesprekken met het bestuur van de Joodse Gemeente breidden zich uit. Ik maakte kennis met de heren H.I. Kan en D. Stibbe, resp. secretaris en penningmeester. Er bleken inmiddels al vergaande contacten te bestaan met het Zwolse architectenbureau Verlaan en Nijhof vanwege de herstelwerkzaamheden aan de ramen. Het gebouw was reeds in tekening gebracht. We vonden dat de kring moest worden uitgebreid. Notaris J.J. Sissing werd door Littooij en mij benaderd om zich als juridisch deskundige bij ons aan te sluiten. Op initiatief van Stibbe werd ook de registeraccountant de heer C. van Utteren als financieel specialist bij het gezelschap betrokken. Langzaam maar zeker begonnen alle besprekingen in acties uit te lopen.

Vrouwenbalkon vóór de restauratie. Midden-achter de na-oorlogse wand tussen balkon en zaal.

De restauratie gaat van start

In de loop van 1984 volgden de gebeurtenissen elkaar regelmatig op. In februari van dat jaar werd er op initiatief van de Joodse Gemeente door het architectenbureau Verlaan en Nijhof een restauratieplan opgesteld. In de maanden daarna ging de Rijksdienst voor de Monumentenzorg gedeeltelijk met dat plan akkoord en kon de restauratie van start gaan met werkzaamheden aan het dak, de ramen, de muren en de funderingen. Er volgden ingewikkelde financiële verwikkelingen tussen de Joodse Gemeente, het architectenbureau, de gemeente Zwolle, de provincie en Monumentenzorg. Met uitzondering van Van Utteren kon niemand er al gauw meer een touw aan vastknopen. In het najaar werden er plannen gesmeed om tot de oprichting van verschillende stichtingen te komen. Ook werd er steeds vaker gesproken over een 'tweede fase' van de restauratie. In november werd door het architectenbureau inderdaad een 'Raming van kosten 2e fase voor de restauratie van de synagoge' opgesteld.

Op 23 januari 1985 werd de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle opgericht met als doel: 'het nemen van initiatieven, alsmede het verlenen van financiële steun ten behoeve van het behoud en het beheer van de synagoge te Zwolle en eventuele andere joodse monumenten in Zwolle en omgeving'. In de maanden en jaren die volgden, werd er enorm veel werk verzet door de leden van het bestuur. Met name de heren Kan, Littoij, Stibbe en Van Utteren verrichtten buitengewone inspanningen. Er werd een Comité van Aanbeveling gevormd, een brochure samengesteld, een geldinzamelingsactie gehouden, een bouwcommissie in het leven geroepen. Er werden kontakten onderhouden met gemeente, provincie en Rijksmonumentenzorg. Fondsen, bedrijven en kerken werden benaderd voor bijdragen. Een veiling van kunstwerken van Zwolse kunstenaars in de raadzaal van het gemeentehuis van Zwolle bracht ca. f 13.000,- voor de restauratie. Een benefiet-avond in Schouwburg Odeon gaf een opbrengst van ca. f 15.000,. Op 18 april 1985 vond de onthulling plaats door de Israëlische ambassadeur de heer M. Ofer van het monument op het bordes voor de synagoge ter nagedachtenis aan de in de Tweede Wereldoorlog omgekomen Zwolse Joden. In de loop van 1986 ging inderdaad de tweede fase van de restauratie van start met werkzaamheden aan het woonhuis en de kleine synagoge. Ook werden daarbij het verlaagde plafond en de tussenwand van de grote synagoge verwijderd. Op 22 september 1988 startte er zelfs een derde fase met werkzaamheden aan de entree, de bijruimten en het interieur van de grote

synagoge-zaal, waaronder de vrouwengalerij. Na de zomervakantie van 1989 was het dan eindelijk zover: de restauratie was voltooid.

De Tora-rollen worden binnengedragen bij de herinwijding van de synagoge op 20 september 1989.

De herinwijding

Op woensdag 20 september j.l. was het zo ver. Op een even stralende septemberochtend als waarop het voor mij zes jaar geleden begon, werd de geheel gerestaureerde synagoge van Zwolle tijdens een plechtige bijeenkomst heringewijd met het binnendragen van zeven prachtig aangeklede en versierde Tora-rollen. Zes jaren van vasthoudende arbeid door een relatief kleine groep mensen en van grote medewerking door zeer velen, werden bekroond met een stijlvolle plechtigheid. Ook nu waren geheel in de Zwolse traditie de vertegenwoordigers van de provinciale overheid en de gemeente Zwolle bij de plechtigheid aanwezig: de waarnemend Commissaris van de Koningin, de Burgemeester van de gemeente Zwolle, wethouders en raadsleden. Na afloop werden er kransen gelegd bij het monument voor de synagoge en vervolgens werd dat deel van de Schoutenstraat waaraan de synagoge lag, hernoemd tot Samuel Hirschstraat naar Samuel Juda Hirsch, de laatste opperrabijn van Overijssel.

En toch is er - terugblikkend op deze periode van zes jaren - niet alleen maar reden tot vreugde. Want zo voorspoedig als het ging met de restauratie van de synagoge, zo zorgelijk verging het de Joodse Gemeente van Zwolle. Uit de zes jaar dat ik haar gast mocht zijn, herinner ik mij één bar mitswa (joodse meerderjarigheidsceremonie), tweemaal een choepa (huwelijk) van bruidsparen die al niet (meer) in Zwolle woonden, geen enkele besnijdenis, maar wel vele begravenissen. Markante leden, waaronder de heren Blog en Moed die beiden als chazan (voorzanger) optraden,

verhuisden naar elders. Steeds moeilijker werd het om een minjan (het benodigde tiental mannen voor een dienst) bijeen te brengen. Zo blij als we zijn met de gerestaureerde synagoge, zoveel zorgen maken we ons over de Joodse Gemeente, die nog draait vooral dankzij de voortdurende inspanningen van slechts enkele families. Dat zij er spoedig niet meer alleen voor zullen staan!

Bouwkundige wijzigingen

Door de restauratie is de synagoge in nieuwe luster gesteld. Het zal niemand verbazen dat de synagoge van na de restauratie niet dezelfde synagoge meer is die zij was voor de restauratie. Met name de indeling van de ruimten is op belangrijke punten gewijzigd ten opzichte van het oorspronkelijke bouwplan. De grootste veranderingen hebben plaatsgevonden in het woonhuis ter zijde van de synagoge. De woning op de bovenverdieping is niet langer vanaf de straat toegankelijk via de deur en het trappenhuis uiterst links in de voorgevel. Dat trappenhuis is bij de wintersynagoge getrokken, waardoor deze ruimte groter werd. De wintersynagoge zelf heeft met de oude banken van het vrouwenbalkon een vaste inrichting gekregen als kleine synagoge. Het is daardoor een zeer fraaie, kleine en knusse 'sjoel' geworden, die groot genoeg is om de Joodse Gemeente te dienen.

Ook de bovenverdieping van het oude woonhuis is veranderd. Er is één grote ruimte van gemaakt welke dienst kan doen als vergader- en cursusruimte. Door de muur tussen deze bovenverdieping en het torentje dat toegang gaf tot het vrouwenbalkon, door te breken, ontstond er een toegang vanuit het torentje. Tevens werden de beide toegangen tot het vrouwenbalkon met de entree van de grote synagoge verbonden door op de begane grond de muren door te breken. Ook de hele entree-partij werd grondig aan de eisen van modern gebruik aangepast door middel van garderobes en toiletten. Voorts werd er aan de zuidzijde van de grote synagoge een bergruimte en een keukentje bijgebouwd.

In de grote synagoge werd de bima verplaatst in de richting van de heilige ark, teneinde meer ruimte achterin de zaal uit te sparen voor multifunctioneel gebruik. Zo ontstond er aan de oostkant een 'sacrale' en aan de westkant een 'profane' ruimte, voorlopig van elkaar afgescheiden door een koord. Te zijner tijd zal die afscheiding waarschijnlijk vervangen worden door een aan joodswettelijke eisen voldoende hekwerk. De lampen werden in oude, hoewel niet oorspronkelijke, stijl opnieuw gemaakt. Ook de bekleding, waaronder

de voorhangsels en Tora-mantels, werden aan herstelwerkzaamheden onderworpen. Naast de ab-sidiale ruimte zijn twee bijruimten ingericht waarin de prachtige collectie van deze voorhangsels en Tora-mantels is tentoongesteld. De vrouwengalerij tenslotte is haar banken kwijtgeraakt aan de wintersynagoge, maar omvat nu een prachtige ruimte voor kleine tentoonstellingen.

Naar een veelzijdig gebruik

De Joodse Gemeente van Zwolle is te klein geworden om haar synagoge in stand te houden. Daarom zal het gebouw niet alleen meer als synagoge dienst kunnen doen, maar ook ruimte moeten gaan bieden aan andere activiteiten die niet in strijd zijn met het oorspronkelijke karakter van het gebouw. Bij de restauratie is daarmee al rekening gehouden. De aanpassing van vele ruimten zoals hierboven beschreven, is vooral doorgevoerd vanwege een toekomstig gebruik van het gebouw voor culturele en educatieve doeleinden. Zo werd het achterste gedeelte van de grote synagogezaal ingericht voor concerten, lezingen en tentoonstellingen. De bovenzaal in het oude woonhuis werd geschikt gemaakt voor cursussen, vergaderingen en andere bijeenkomsten van kleinere gezelschappen. Alleen de kleine synagoge zal permanent als synagoge ingericht zijn en als zodanig blijven functioneren.

Aron Hakodesj, Heilige Ark met Tora-rollen in de oostelijke muur (situatie voorafgaand aan de restauratie).

Speciale aandacht zal besteed worden aan het gebruik van de synagoge voor educatieve en culturele activiteiten op het gebied van het Jodendom. Daartoe werd reeds in 1987 de Stichting Judaica Zwolle opgericht, die als doel heeft de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Deze stichting houdt zich bezig met uiteenlopende activiteiten als:

- leerhuiscursussen over Jodendom, Bijbel en Talmoed;
- cursussen Bijbels-Hebreeuws voor beginners en gevorderden;
- cursussen over Joods-Amerikaanse literatuur en andere culturele onderwerpen;
- organiseren van kleine tentoonstellingen over de joodse godsdienst en/of geschiedenis;
- uitgave van een Judaica-Bulletin waarin o.a. opgenomen een Judaica-agenda van alle activiteiten op joods gebied in Zwolle en omgeving;
- rondleidingen in de synagoge op aanvraag.

De Zwolse synagoge en de Zwolse bevolking

Voor de bevolking van Zwolle is het behoud van de Zwolse synagoge van groot belang. Vandaag de dag wordt velen steeds duidelijker dat de basis van de Westeuropese, christelijke cultuur, speciaal zoals deze beïnvloed is door het Oude en Nieuwe Testament, door en door joods is. Steeds helderder komt voor ogen te staan dat deze geschriften die zovele sporen hebben getrokken

door onze geschiedenis, niet werkelijk te begrijpen zijn zonder hen te zien in het licht van het Jodendom waarin zij zijn ontstaan en waaruit zij nooit losgemaakt hadden mogen worden. De eerste Christenen waren Joden en hun Jodendom lijkt meer op het Jodendom van nu, dan op het Christendom van eeuwen. Daarom is het voor iedere Zwollenaar die zich beweegt in de huidige christelijke of volgens anderen post-christelijke cultuur van belang, dat de synagoge van Zwolle behouden is gebleven. Daar kunnen zij nog iets te zien en te horen krijgen van een van de belangrijkste bronnen van de wereld waarin zij leven.

Gebruikte literatuur

- W.J. van Bakkum, J. Dijkstra, H.A. Verbeek, De Folkingestraat-synagoge in Groningen, Stichting Folkingestraat Synagoge, Groningen, 1984.
- M. Broekhuis, S. Johannisse, P. van 't Riet, De synagoge van Zwolle heeft u nodig, Brochure van de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Zwolle, 1985.
- J. Hagedoorn, Van Zwolse Joden en joodse Zwollenaren, Een schets van de geschiedenis van de Joden te Zwolle, Judaica-Bulletin 1, 3, Stichting Judaica Zwolle, Zwolle, 1987.
- P. van 't Riet, De restauratie voltooid, Judaica-Bulletin 3, 2, Stichting Judaica Zwolle, Zwolle, 1989.

Monument onthuld in muur Zwolse Synagoge

Omgekomen Joodse burgers werden in Zwolle herdacht

Zo luidde de kop van een artikel in de *REGIO IJSSELMOND* van 24 april 1985 over de onthulling van het monument dat sindsdien voor de gevel van de synagoge staat. Dit monument herinnert eraan dat de synagoge niet alleen een gebouw voor religieuze en culturele activiteiten is, maar ook een teken ter nagedachtenis aan al die Zwolse joden die de vervolgingen van het Nazi-regime niet overleefden. Op donderdag 18 april 1985, Jom haSjoa, de gedenkdag voor de Holocaust, werd dit monument onthuld door de heer M. Ofer, gevolmachtigd minister van de staat Israël.

“Het Jodendom is een godsdienst en een levenswijze die zich karakteriseert door het begrip traditie en continuïteit. Het richt zich naar een ideale toekomst met het verleden als een immer aanwezige realiteit. Daarbij is het heden niet meer dan een schakel tussen die twee. Wij vergeten het verleden niet, onze geschiedenis is een basis waarop wij moeten staan als wij de toekomst verkennen.

De geestesgesteldheid “ach, dat is 40 jaar geleden, daar moet je nu eindelijk maar eens een punt achter zetten” is ons vreemd. Wij herdenken, wij moeten herdenken om in staat te zijn naar een betere toekomst te werken.”

Deze woorden sprak de heer D. Stibbe, voorzitter van de Nederlands Israëlitische Gemeente, tijdens de herdenkingsdienst die die dag werd

gehouden voor de ongeveer 700 joodse burgers van Zwolle die zijn omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van de bloeiende Joodse gemeenschap in Zwolle bleek na de Bevrijding in 1945 slechts een handjevol mensen te hebben overleefd. Na de indrukwekkende dienst werd het monument met inscriptie in de muur van de Zwolse synagoge onthuld. Namens het gemeentebestuur werd door burgemeester Loopstra een krans gelegd.

De heer Stibbe legde in zijn toespraak de betekenis van de gedenksteen uit. Deze heeft drie aspecten. De eerste is dat zij meedeelt dat het joodse volk als een Phoenix uit haar as herrezen is in de concretisering van een eigen joodse staat, Israël. Als een moeder die bescherming biedt aan het joodse volk in de gehele wereld. Het tweede motief is een schreeuwende waarschuwing aan deze en aan de komende generaties. Dit monument wijst op het eeuwig durende gevaar van satanische machten, die alle volkeren, niet alleen het Duitse volk maar alle, kunnen beheersen. Het derde aspect is het element van nagedachtenis.

Behalve Stibbe hielden ook burgemeester Loopstra, De heer Ofer, ds. J.G.K. Littooi, voorzitter van de Stichting Voortbestaan Synagoge

Zwolle, toespraken. De laatste benadrukte het belang van het blijvende behoud van de Zwolse Synagoge, die op dat moment een grote restauratie onderging. "Dit bijzondere gebouw moeten wij voor altijd behouden. Niet alleen blijvend als een huis van samenkomst voor de klein geworden Joodse Gemeente en als een gebouw met een deels ruimere culturele functie, maar ook blijvend behouden, en dat in de eerste plaats, als een monument, een teken en een naam voor hen die wij vandaag in het bijzonder herdenken", aldus ds. Littooi.

De inscriptie van de gedenksteen, die reeds in 1949 in één van de wanden van de synagoge werd ingemetseld, maar nu op een voor de hele Zwolse Gemeenschap zichtbare plaats is aangebracht, luidt als volgt: "Op sabbath der vertroosting, thans 50 jaar geleden, werd dit gebouw aan God gewijd: gedenken wij het heden. Op deze plek, eens kern van zevenhonderd zielen, herinneren we ons met smart, die om hun Jood-zijn vielen. Waar vinden zij thans troost, wie 't leven werd gelaten? In het wonder: Israël, een staat onder de staten."

Cursusprogramma 1999-2000 van de Stichting Judaica in de Zwolse synagoge

In het seizoen 1999-2000 heeft de Stichting Judaica weer een omvangrijk cursusprogramma opgesteld. Het bevat inleidende Vrije-Leerhuiscursussen over het jodendom en het joodse karakter van de evangeliën. Daarnaast zijn er Vrije-Leerhuiscursussen voor gevorderden over de Psalmen en over het Misjna-traktaat Chagiga. In de serie korte cursussen wordt aangeboden: Leren voor het leven, Speuren in Spreuken, Inleiding in de joodse mystiek en Joodse wijken en architectuur. Verder wordt dit jaar de gevorderdencursus Bijbels-Hebreeuws gegeven, alsmede een bijhoudcursus Bijbels-Hebreeuws. Wie geïnformeerd wil worden over het volledige cursusprogramma, kan de folder aanvragen bij de cursuscoördinator (038-4651048) of de administratie (038-4539283) van de stichting.

Joodse feestdagen in september/oktober

za 4-9-99 Sjabbat Nitsavim (Deut. 29:9-30:20)
- Wajeelech (Deut. 31:1-31:30)
za 11-9-99 Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar
(eerste dag)
zo 12-9-99 Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar
(tweede dag)
za 18-9-99 Sjabbat Ha'azienoe (Deut. 32:1-52)
ma 20-9-99 Jom Kippoer / Grote Verzoendag
za 25-9-99 Soekkot / Loofhuttenfeest (eerste
dag)

zo 26-9-99 Soekkot / Loofhuttenfeest (tweede
dag)
za 2-10-99 Sjemini Atsèrèt / Slotfeest
zo 3-10-99 Simchat Torah / Vreugde der Wet
za 9-10-99 Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)
za 16-10-99 Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)
za 23-10-99 Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-
17:27)
za 30-10-99 Sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- B.W. Tiesinga (penningmeester)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Men kan deze aanvragen bij de cursuscoördinator (038-4651048) of bij de voorzitter (038-4536647). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. T. Kwakkel (tel. 038-3324021).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is meestal op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan worden er vanaf 14.00 uur ook rondleidingen verzorgd. De toegang: f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met:

- Joodse Gemeente Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel.

UIT HET BESTUUR

Giften. In het tweede kwartaal van 1999 ontvingen we de volgende giften: f 200,- van E.v.T. te Z.; f 25,- van W.v.S. te W. Beide gevers hartelijk dank namens de stichting. De penningmeester.

TELEVISIE-OPNAME OVER JOODSE GEMEENTE VAN ZWOLLE

Dit voorjaar heeft de NCRV televisie-opnamen gemaakt over de synagoge en de Joodse Gemeente van Zwolle. De beelden zullen worden uitgezonden in het programma *Heilige Huisjes* op 5 september 1999. Er is onder andere gefilmd tijdens een sjabbatochtendienst ("nagespeeld" op een zondagochtend), bij de Tweede Sedermaaltijd in de synagoge, op de Zwolse markt en in antiquariaat *De Indruk* in de Kamperstraat. Ook komen diverse leden van de Joodse Gemeente aan het woord. Het programma wordt gepresenteerd door Violet Falkenburg. Helaas bleek een combinatie met een kerke/synagogepad in diezelfde week niet mogelijk, zodat de Stichting Judaica op 13 juni j.l. haar eigen synagogepad heeft gehouden in de Zwolse synagoge.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Een abonnement op het Judaica-Bulletin kost f 12,- per jaar, over te maken op giro 259272 of bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Meppel, onder vermelding van 'abonnement'.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 oktober 1999. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van september te zijn ingeleverd. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.